

Henryk Duszyński-Karabasza
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5633-1675>
e-mail: henryk_duszynski@interia.pl

**Marta Chojnowska, Małgorzata K. Frąckiewicz:
*Prawosławni łomżyńscy. Opracowanie ze słownikiem
nazwisk w cyklu Mniejszości narodowe i etniczne
w XIX i początkach wieku XX w Łomżyńskim.*
Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Łomży.
Łomża 2020, ss. 182**

Regionalne badania onomastyczne cieszą się coraz większą popularnością. Powstaje szereg monografii z zakresu antroponimii historycznej i współczesnej poszczególnych regionów Polski. Liczne opracowania dotyczą nazewnictwa osobowego obszarów niejednorodnych językowo i etnicznie (por. Abramowicz 2019; Czyżewski 2013; Dacewicz 2014; Duszyński-Karabasza 2022; Kojder 2019; Kuć 2011; Mordań 2019; Mytnik 2017; Olejnik 2019; Złotkowski 2017). Jednym z takich terenów była w XIX i na początku XX w. ziemia łomżyńska, którą zamieszkiwali przedstawiciele kilku wyznań i narodowości. Byli to Polacy – katolicy, Żydzi – wyznawcy judaizmu, Niemcy – ewangelicy oraz Rosjanie, Ukraińcy i Białorusini (tzw. grupa rosyjska – wyznawcy prawosławia).

Antroponimia Łomży stanowi przedmiot zainteresowań Małgorzaty K. Frąckiewicz, autorki *Słownika nazwisk łomżan (XV–XIX wieku)* (Frąckiewicz 2016) oraz monografii *Nazwiska mieszkańców Łomży (XV–XIX wieku) w kontekście językowo-kulturowym* (Frąckiewicz 2019b). Od 2019 r. ukazują się kolejne opracowania łomżyńskiej antroponimii, publikowane przez Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Łomży oraz Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów w ramach cyklu *Mniejszości narodowe i etniczne w XIX i początkach wieku XX w Łomżyńskim*. Pierwszą była monografia M.K. Frąckiewicz *Antroponimia Żydów białostockich* (Frąckiewicz 2019a). Recenzowana praca *Prawosławni łomżyńscy. Opracowanie ze słownikiem*

nazwisk stanowi drugą część cyklu. W formie maszynopisu istnieje trzecia część: *Nazwiska ewangelików łomżyńskich. Perspektywa kulturowo-językowa (opracowanie ze słownikiem)*, autorstwa M.K. Frąckiewicz. Jak piszą autorki, Marta Chojnowska i Małgorzata K. Frąckiewicz, cykl ten stanowi próbę „prezentacji i opisu składu społecznego i kulturowego terenu łomżyńskiego za pośrednictwem historycznych jednostek antroponimicznych, ich analizy i interpretacji w kontekście interdyscyplinarnym: językowym, historycznym, socjologicznym i kulturowym” (Chojnowska, Frąckiewicz 2020: 8).

Praca *Prawosławni łomżyńscy. Opracowanie ze słownikiem nazwisk* Marty Chojnowskiej i Małgorzaty K. Frąckiewicz składa się z dwóch części. Pierwsza ma charakter teoretyczny. Autorki przedstawiają rys historyczny ziemi łomżyńskiej w XIX i początkach XX w. oraz krótko opisują mniejszości narodowo-wyznaniowe w Łomżyńskim, koncentrując się na wiernych prawosławnych. W okresie zaborów w Łomży funkcjonowały dwie cerkwie prawosławne – pod wezwaniem cara Konstantyna i pod wezwaniem Świętej Trójcy. Cerkwie istniały również w innych miejscowościach – Kolnie, Grajewie, Ostrowi i Piątnicy. Z podrozdziału dotyczącego materialnego i niematerialnego dziedzictwa okresu zaboru rosyjskiego wynika, że po prawosławnych w mieście zachowały się nieliczne pamiątki, m.in. wąż kanalizacyjny z napisem w języku rosyjskim, kilka nagrobków, budynki po dawnych cerkwiach, a także liczne dokumenty archiwalne. W tym podrozdziale znajdują się trzy fotografie, jedna przedstawia budynek dawnej cerkwi, na dwóch pozostałych widnieją nagrobki.

Jak powszechnie wiadomo, wielu onomastów pozyskuje materiał antroponimiczny z ksiąg metrykalnych, ponieważ stanowią one cenne świadectwo epoki – oprócz informacji o charakterze językowym zawierają dane społeczno-kulturowe. W aktach metrykalnych można znaleźć informacje o małżeństwach mieszanych czy konwertytach. Źródłem materiału badawczego w recenzowanej pracy są księgi materialne parafii prawosławnej pod wezwaniem Świętej Trójcy w Łomży, przechowywane w Archiwum Państwowym Oddział w Łomży. Zespół archiwalny liczy 136 jednostek, głównie są to akta w formie tabelarycznej, rzadziej narracyjnej. Autorki poddały analizie onomastycznej dane z wybranych ksiąg (z lat 1858–1865, 1878–1880 i 1885–1912), łącznie 910 nazw osobowych. Wyniki analizy antroponimów zamieszczono w czterech podrozdziałach piątego rozdziału pierwszej części monografii. Dotyczą one, w kolejności opisu, imion, nazwisk (wschodniosłowiańskich, polskich oraz obcych), nazewnictwa kobiet, a także określeń dodatkowych.

Z badań autorek pracy wynika, że do najczęściej występujących (biorąc pod uwagę nie tylko imiona synów, ale też ojców) imion męskich należą *Jan*¹ (663 wystąpienia), *Mikita* (391), *Michał* (265), *Wasył* (260), *Piotr* (224) i *Paweł* (220). Spośród innych form autorki wymieniają m.in. imiona: *Aleksander*, *Grzegorz*, *Józef*, *Dymitr*. Rzadziej w materiale pojawiają się antroponimy *Jefim*, *Kosma*, *Trofim* czy *Mitrofan*. Jak słusznie zauważają badaczki, zasób imienniczy łomżyńskiej społeczności prawosławnej podkreśla jej odrębność kulturową i religijną. Noszone przez prawosławnych imiona to formy „biblijne, wywodzące się z kultury łacińsko-greckiej oraz ich formy cerkiewne, których popularność należy łączyć z kultem świętych [...] Kościoła wschodniego i z faktem, że np. niektóre z nich nosili rosyjscy władcy (Chojnowska, Frąckiewicz 2020: 27).

W podrozdziale dotyczącym nazwisk autorki wykazały, że wśród prawosławnych mieszkańców Łomży dominują formy wschodniosłowiańskie, głównie patronimiczne. 46% tego typu nazwisk stanowią antroponimy z formantem *-owl-ew* (np. *Gierasimow*, *Jurjew*, *Michajłow* czy *Timofiejew*), 9,5% – z formantem *-uk*, *-czuk* (np. *Antipiuk*, *Danilczuk*, *Iwaniuk*, *Trofimczuk*), a 7,5% – z sufiksem *-iczll-owiczll-ewicz* (np. *Antiporowicz*, *Dackiewicz*, *Romanowicz*, *Samojłowicz*). Mniej produktywne są nazwiska z sufiksami *-enko*, *-inl-yn*, *-ikl-ykl-czyk*, *-ak* i *-ski*. 38% zbioru nazwisk stanowią nazwiska odapelatywne utworzone za pomocą formantu *-owl-ew* (np. *Dołgow*, *Gusiew*, *Masłow*, *Rumiancew*). Rzadziej wśród nazwisk utworzonych od apelatywów występują formy z sufiksami *-inl-yn*, *-enko*, *-iczll-owiczll-ewicz*, *-ikl-ykl-czyk* oraz *-ukl-czuk*. Antroponimy motywujące poszczególne nazwiska utworzone zostały od nazw cech, przedmiotów, zwierząt, potraw, zawodów. W wielu formach, co zrozumiale, zachowane zostały wschodniosłowiańskie cechy fonetyczne. Według obliczeń autorek mniej liczną grupę (15,5%) stanowią nazwiska odmiejscowe, przede wszystkim z formantem *-skil-cki* (*-skijl-ckij*), np. *Bielicki*, *Kremieniecki*, *Tarnopolski*, *Wileński*. W materiale zanotowano pojedyncze nazwy odetniczne, np. *Moskalec*, *Cygankow* czy *Litwiniuk*.

Marta Chojnowska i Małgorzata K. Frąckiewicz w badanym materiale wyróżniły również nazwiska polskie, tzn. powstałe od nazw polskich miejscowości z obszaru Mazowsza i Podlasia (np. *Truskolaski*, *Kołakowski*), a także nazwiska obce. Do tej ostatniej grupy badaczki zaliczyły 15 antroponimów niemieckich, odapelatywnych i odmiejscowych (np. *Krigger*, *Szrejder*, *Oldenburg*). Nieliczne są nazwiska pochodzenia hebrajskiego czy tatarskiego.

¹ Autorki zdecydowały się na zapisanie polskich odpowiedników wyekscerpowanych imion.

Odrębny podrozdział został poświęcony nazewnictwu kobiet – żon, córek i wdów, które stanowiły „znacznie mniejszą grupę pośród łomżyńskiej ludności prawosławnej” (Chojnowska, Frąckiewicz 2020: 37), wyeksцерpowano 271 jednostek nazewniczych. Zasób imion żeńskich jest reprezentatywny dla wiernych prawosławnych czy – szerzej – chrześcijan, są to m.in. następujące formy: *Anna, Maria, Eugenia, Luba, Nadzieja, Olga* czy *Wera*. Bardzo cenne są przykłady dotyczące zmiany imienia konwertytów, dotyczy to zarówno imion żeńskich, jak i męskich. Nazwiska żeńskie są wtórne w stosunku do form męskich. Formacje odmeżowskie tworzone głównie za pomocą formantu *-owa/-ewa* (81% wszystkich form żeńskich), np. *Afanasjewa, Azarowa, Jakowlewa, Pantelejewa*. Spotyka się też formy na *-skal/-cka*, które są albo formacjami odmeżowskimi, albo utworzonymi od nazwiska ojca, np. *Czufarowska, Osipowska, Zbuczynska*. Dwukrotnie zanotowano formant *-yna* (*Anuczyna, Kołoszyna*), raz *-ina* (*Mikulina*).

W ostatnim podrozdziale autorki zamieściły dodatkowe określenia, które wynotowały wraz z antroponimami. Ich wartość poznawcza polega na tym, że dostarczają one informacji o pełnionych przez osoby wyznania prawosławnego funkcjach, rolach społecznych (np. *dziesiętnik przy budowie stacji Czerwonny Bór Nadnarwiańskiej Kolei Żelaznej*) bądź też relacjach rodzinnych. Informacje te pozwalają na ukazanie realiów życia mieszkańców ziemi łomżyńskiej.

W podsumowaniu pierwszej części pracy autorki podkreślają, że najbardziej typowe dla antroponimii osób wyznania prawosławnego były tradycyjne imiona wschodniosłowiańskie i utworzone na ich bazie nazwiska; większość „form imiennych stanowiących podstawy słowotwórcze omawianych nazwisk nawiązuje do kanonu cerkiewno-ruskiego” (Chojnowska, Frąckiewicz 2020: 43). Należy zaznaczyć, co zauważyły też badaczki, że ze względu na podobieństwo języków trudno jest niekiedy jednoznacznie zakwalifikować określone nazwisko jako polskie lub wschodniosłowiańskie. Analizowany w pracy system antroponimiczny świadczy niewątpliwie o zróżnicowaniu językowym i etnicznym ludności.

Drugą część pracy, znacznie obszerniejszą niż pierwsza, stanowi słownik nazwisk łomżyńskiej ludności prawosławnej. Zawiera on, jak piszą autorki, wybrane, reprezentatywne nazwiska z okresu od 1858 do 1915 r. Co istotne, oryginalny materiał rosyjskojęzyczny zaprezentowano w postaci tłumaczeń na język polski (w podobnej formie zapisywano przykłady antroponimów w pierwszej części pracy). Badaczki zdecydowały się na to rozwiązanie, aby materiał stał się przystępny dla szerokiego kręgu odbiorców. W przypadku nazwisk dokonano transliteracji, natomiast do zapisu imion – jak zaznaczyłem wcześniej – zastosowano ich polskie odpowiedniki (na podstawie

Spisu imion prawosławnych z 1936 r.). Jest to, należy przyznać, dosyć kontrowersyjna decyzja, rzadko stosuje się tę metodę prezentacji materiału w opracowaniach antroponomastycznych.

Sam słownik opracowany jest solidnie. Rolę hasła słownikowego pełni nazwisko (w formie męskiej; nazwiska rekonstruowane na podstawie form żeńskich zapisane są w nawiasie). Hasła ułożone są alfabetycznie. W słowniku podano dodatkowe informacje, takie jak zawód, stanowisko, stan społeczny, relację rodzinną, wyznanie, przyczynę śmierci itd. Dane te stanowią kontekst społeczno-kulturowy, służą pełniejszej identyfikacji danej osoby, co – jak słusznie zauważają autorki – otwiera pole do dalszych badań naukowych i poszukiwań genealogicznych. Przy każdym hasle podano rok, skrót nazwy źródła oraz numer aktu, dzięki czemu można łatwo dotrzeć do oryginalnego wpisu w księdze metrykalnej. Każde nazwisko scharakteryzowano pod względem semantyki (motywacji semantycznej) i struktury. Przykładowe hasło wygląda następująco (Chojnowska, Frąckiewicz 2020: 125): **NOSOW:** Jan *Nosow* szeregowy Małorosyjskiego Pułku Grenadierów zmarł na suchoty 1865, AZPŚT 22; nazwisko utworzone od ap. *nos* (za: NP 2, s. 162) formantem *-ow*.

Całość pracy podsumowuje krótkie zakończenie. Autorki zwracają w nim uwagę na fakt, że Rosjanie stanowili osobliwą grupę osadniczą na badanym terytorium, gdyż w znacznej części zamieszkiwali je okresowo. Opracowanie wieńczą wykazy: źródeł, skrótów źródeł, skrótów słowników i opracowań, spis innych skrótów i znaków, a także bibliografia, w której ujęto prace językoznawcze i historyczne. Pracę uzupełniają streszczenia w języku angielskim i rosyjskim. Recenzowane opracowanie jest dobrym uzupełnieniem pozostałych prac z zakresu antroponimii łomżyńskiej. Mogą z niego korzystać zawodowi językoznawcy, onomaści, jak również historycy oraz inne osoby zainteresowane nazewnictwem ziemi łomżyńskiej.

Literatura

- Abramowicz Z. (2019): *Imiona biblijne w historycznej antroponimii Podlasia (XVI–XVII w.)*. Białystok.
- Chojnowska M., Frąckiewicz M.K. (2020): *Prawosławni łomżyńscy. Opracowanie ze słownikiem nazwisk w cyklu Mniejszości narodowe i etniczne w XIX i początkach wieku XX w Łomżyńskiem*. Łomża.
- Czyżewski F. (2013): *Antroponimia pogranicza polsko-wschodniostowiańskiego w świetle inskrypcji nagrobnych*. Cz. 1: *Słownik nazwisk*. Lublin.
- Dacewicz L. (2014): *Historia nazwisk na kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej (XVI–XVIII w.)*. Białystok.
- Duszyński-Karabasz H. (2022): *Antroponimia wiernych parafii prawosławnych na Kujawach Wschodnich i w ziemi dobrzyńskiej w II połowie XIX i w początkach XX wieku*. Bydgoszcz.

- Fraćkiewicz M.K. (2016): *Słownik nazwisk łomżan (XV–XIX wieku)*. Łomża.
- Fraćkiewicz M.K. (2019a): *Antroponimia Żydów łomżyńskich*. Łomża.
- Fraćkiewicz M.K. (2019b): *Nazwiska mieszkańców Łomży (XV–XIX wieku) w kontekście językowo-kulturowym*. Łomża.
- Fraćkiewicz M.K. *Nazwiska ewangelików łomżyńskich. Perspektywa kulturowo-językowa (opracowanie ze słownikiem)* [maszynopis].
- Kojder M. (2019): *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662–1810)*. Lublin.
- Kuś J. (2011): *Antroponimia pogranicza podlasko-mazowieckiego (na podstawie XVII-wiecznych ksiąg parafialnych z Mokobód)*. Siedlce.
- Mordań M. (2019): *Chrześcijańskie dziedzictwo imiennicze utrwalone w nazwiskach mieszkańców Bielska Podlaskiego, Hajnówki i Siemiatycz*. Białystok.
- Mytnik I. (2017): *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*. Warszawa.
- Olejniki M. (2019): *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI–XVIII w.)*. Lublin.
- Spis imion prawosławnych w brzmieniu polskim i staro-cerkiewno-słowiańskim* (1936). Warszawa.
- Złotkowski P. (2017): *Antroponimia historyczna mieszczan i chłopów Brańska i okolic w ujęciu statycznym i dynamicznym*. Lublin.